

Огієнко Д.П.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри мистецьки дисциплін

Національного університету «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО КЕРІВНИЦТВА
ПРОЦЕСОМ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

У сучасних умовах реформування освіти особливо великого значення набуває розробка теоретичних і практичних аспектів проблеми трудового виховання підростаючого покоління. Одним із шляхів її вирішення є звернення до трудового досвіду минулого, його критичне осмислення й використання для оновлення системи трудової підготовки молоді. Початок третього тисячоліття активізує проблему трудового виховання і ставить нові вимоги до її вирішення. Створення діяльної системи трудової підготовки підростаючого покоління значною мірою визначається готовністю до цієї роботи самого вчителя, наявним рівнем його трудової вихованості. Досягненню позитивних результатів у цьому процесі сприятиме дотримання принципу історизму, критичний аналіз організаційно-методичних засад трудової підготовки вчителів, яка мала місце в минулому.

Огляд історико-педагогічної літератури показує, що питання трудової підготовки вчителів (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) були предметом вивчення І. Бугаєвича, А. Вихруща, О. Дзеверіна, М. Кареліна, М. Котряхова, С. Мазуренко та ін., які розглядали його у зв'язку із дослідженням більш загальних проблем трудового виховання.

У другій половині ХІХ ст. підготовку вчителів до викладання ручної праці в школах здійснювали: вчительські інститути, вчительські семінарії і тимчасові курси, які влаштовувались при окремих навчальних закладах.

Першим навчальним закладом Чернігівської губернії, у якому було введено викладання ручної праці була Чернігівська земська учительська семінарія, заснована у 1870 р. Мета, яку ставили перед собою викладачі семінарії, поєднувала два аспекти: виховний (здійснення морального, трудового і фізичного виховання учнів) і прикладний (формування трудових умінь і навичок, необхідних для вчителювання, зокрема самостійного виготовлення наочних посібників). Зміст трудової підготовки майбутніх учителів, оскільки семінарія була чоловічою, охоплював найпоширеніші у Чернігівській губернії ремесла: столярне, токарне, слюсарне та ковальське.

Заняття проводилися у післяобідній час під керівництвом досвідченого викладача Г. Зубаревського. Не дивлячись на його високий професійний рівень, в організації ремісничих занять були суттєві недоліки, зумовлені нестачею коштів, необхідних для придбання достатньої кількості матеріалів та обладнання. Основними методами трудового навчання були пояснення викладача, показ ним правильного виконання трудових операцій, практичні вправи учнів.

З 1889 р. систематичне викладання ручної праці проводилося в Глухівському учительському інституті. Це був єдиний заклад такого рангу на весь Київський навчальний округ, який готував учителів до викладання ручної праці в міських училищах. Трудова підготовка вихованців інституту мала послідовний характер і здійснювалася під керівництвом досвідчених викладачів упродовж 25 років, починаючи із 1889 р. і завершуючи 1914 р. Зміст трудової підготовки майбутніх учителів становили три взаємопов'язані розділи: теоретичні заняття з історії та методики ручної праці і з механічної технології обробки деревини та металу; практичні роботи в майстерні; технічне креслення. У процесі трудової підготовки вихованці інституту оволодівали ремеслами: столярним та токарним – і отримували по закінченні навчання спеціальне свідоцтво, яке давало їм право викладати ручну працю в загальноосвітніх школах. Про те, які завдання переслідувало введення занять ручною працею, можна дізнатися із звіту директора І. Андрієвського, який

керував інститутом у 1891 – 1901 рр.: «Найближчою метою викладання ручної праці в інституті є: 1) розвиток старанності, уважності і наполегливості; 2) розвиток любові до праці і бажання займатися нею; 3) формування загальних трудових навичок; 4) зміцнення звички до самостійності; 5) привчання до охайності та порядку» [1, арк. 585].

Трудове навчання майбутніх учителів здійснювалося у Глухівському учительському інституті за системою К. Цируля, дещо модифікованою і оновленою на початку ХХ ст. Аналіз виробів, які входили до колекцій із деревини, показує, що у ній були речі, корисні для побутового вжитку (вішалка для одягу, поличка для лампи, лавка, поличка для книг, табуретка), так і предмети, які можна було використати у навчанні (лінійка, трикутники, дошка для креслення) [2, с. 13]. Крім виготовлення зазначених предметів, як повідомляється у звіті за 1901 р., найбільш здібні вихованці займалися ремонтом старих і виготовленням нових приладів для фізичного кабінету інституту і геометричних тіл, – у якості наочних посібників, – для уроків у міському училищі [2, с. 14].

Заслуговує на увагу методика проведення практичних занять, яку можна достатньо повно охарактеризувати завдяки наявності детальних звітів викладача ручної праці С. Солошенка. Оскільки майстерня була розрахована на 15 чоловік, то всі вихованці, а їх у 1898 р. було 60, ділилися на 4 групи, кожна з яких займалася за визначеним графіком, відвідуючи майстерню 3 рази на тиждень і працюючи по 2 години в день [1, арк. 588]. Крім обов'язкових робіт, трудова підготовка вихованців інституту включала і творчі завдання, які передбачали виготовлення предметів на основі власних, оригінальних креслень. Принципове значення мав і той факт, що майстерня мала спеціалізовану бібліотеку з технічними атласами, що дозволяло, з одного боку, швидко й оперативно знайти потрібну інформацію без попередніх замовлень і витрат часу, а з іншого – сприяло формуванню дуже важливого для майбутнього учителя вміння – самостійно працювати з довідковою літературою.

Важливо підкреслити, що при класі ручної праці був створений своєрідний педагогічний музей, у якому, в якості експонатів були виставлені кращі роботи вихованців випускного курсу, виконані у різні роки. Такі традиції мали, безперечно, велике навчальне і виховне значення, насамперед, для юнаків молодших курсів, як взірець для удосконалення своїх робіт. Актуальним для сучасної практики трудового навчання, є досвід проведення випускного екзамену з ручної праці, спрямований не тільки на виявлення теоретичних знань вихованців з даного навчального предмета, а й на сформованість їх трудових умінь: «кожен із вихованців, який займався ручною працею, готував до випускного екзамену різні вироби із деревини та металу, зазначені у програмі. Зроблені кожним вихованцем предмети зберігалися на складі чи в музеї при класі ручної праці, а при закінченні курсу видавалися йому у власність» [3, с. 9]. На виході із інституту у доросле трудове життя, молодий учитель мав власну колекцію виробів для роботи з учнями. Це мало неабияке значення і в матеріальному відношенні, адже асигнування, які виділялися на придбання необхідних матеріалів та інструментів, часто виявлялися недостатніми для забезпечення належної роботи шкільної майстерні.

На початку ХХ ст. підготовку вчителів до керівництва процесом трудового навчання учнів здійснювали три учительські семінарії: Суразька, Мринська Людмилиньська, Чернігівська. Суразька учительська семінарія була відкрита 1 липня 1909 р. На початку 1910 р. викладання ручної праці було тимчасово доручено колишньому власнику майстерні Крейчману, який регулярно і добросовісно проводив заняття, але не дотримувався при цьому певної системи і послідовності. Не маючи спеціальної педагогічної освіти, він проводив заняття суто практичним шляхом, дозволяючи вихованцям займатися роботами за власним вибором. Незважаючи на вказані недоліки методичного характеру, ці заняття приносили певний результат і майбутні учителі навчилися багато-чого робити власними руками: «значна кількість вихованців оволоділа мистецтвом точити на токарному верстаті і виготовили

кілька досить гарних речей; деякі з них навчилися працювати столярними інструментами і зробили кілька табуреток, два пуопітра, поличку і декілька дрібних виробів. Всі ці вироби були виготовлені більш здібними учнями, тому заняття ручною працею вихованців семінарії мали скоріше любительський характер і не досягали загальнопедагогічної мети, передбаченої правильною постановкою ручної праці» [4, с. 46].

У листопаді 1910 р. ситуація змінилася на краще у зв'язку із приїздом досвідченого викладача ручної праці А. Брикова, переведеного із Семипалатинської учительської семінарії. Маючи спеціальну освіту і достатній досвід роботи в аналогічному навчальному закладі, він поставив викладання ручної праці на належний рівень, дотримуючись методично обґрунтованої системи у проведенні занять (системи Цируля). Як саме проводилося навчання, можна дізнатися із наступної інформації: «Всіх вихованців поділено на групи і залучено до рівномірних занять цим предметом. Для занять ручною працею відводиться щоденно 2 години, з 4 до 6 годин після полудня (в суботу – з 3 до 5 год.), крім недільних і святкових днів; навчання ведеться по дереву. Вихованці досить охоче займаються ручною працею і з живим інтересом виконують номери програми під керівництвом досвідченого викладача, слідкують за усіма його вказівками і старанно заносять у спеціальні зошити всі його пояснення, які стосуються цього предмета» [4, с. 47].

У виховному плані велике значення мав той факт, що у процесі практичних занять здійснювалося трудове виховання учнів, спрямоване на формування таких важливих рис особистості, як цілеспрямованість, акуратність, відповідальність. З цією метою у Суразькій учительській семінарії «у суто виховних інтересах учні привчалися акуратно і бережливо ставитися до інструментів і предметів обладнання, які становили майно класу ручної праці; у всіх групах кожному вихованцеві призначений був номер верстака та інструментів; тому кожен зобов'язаний був працювати на вказаному йому місці із виділеними інструментами; після закінчення робіт

вихованці самі прибирали верстаки; здавали інструменти черговому, який розміщував їх у шафі по місцях» [5, с. 59]. Необхідно відзначити, що поряд із прогресивними аспектами, у здійсненні трудової підготовки вихованців Суразької семінарії спостерігалися і певні труднощі, які негативно впливали на її рівень. Це, насамперед, тісне приміщення класу ручної праці, у якому не можна було розмістити потрібну кількість верстатів, у зв'язку з чим частина їх не використовувалася і зберігалася на складі.

Трудова підготовка учениць у Людмилиньській семінарії мала специфічні особливості, зумовлені жіночою спеціалізацією цього навчального закладу. За високою оцінкою попечителя Київського навчального округу, який відвідав Людмилиньську семінарію у 1916 р., це був єдиний педагогічний жіночий заклад зі спеціалізованим сільськогосподарським відділенням.

Зміст трудової підготовки у ній охоплював: рукоділля, домоведення, сільське господарство. Рукоділля викладалося за новими програмами (1906 р.), призначеними для жіночих гімназій і прогімназій. Крім рукоділля, у цій семінарії викладалося також домоведення, програма якого включала наступні розділи: ведення домашнього господарства, кулінарна справа, заготівля різноманітних продуктів сільського господарства, прання, прасування білизни, опалювання приміщення і т.і. [6, арк. 15–26]. Як позитивний, варто відмітити той факт, що трудова підготовка учениць у Людмилиньській семінарії підпорядковувалася принципу сезонності, тобто була приурочена особливостям кожної пори року. Так, зокрема, вищеназваний курс домогосподарства, як зазначається у звіті попечителя Київського навчального округу за 1912 р., вивчався у цій семінарії у зимовий час, а влітку учениці займалися городництвом, садівництвом і ознайомленням із молочним господарством. Ефективному проведенню цих занять сприяли належним чином створені умови для навчання, а також достатня матеріальна база, а саме: простора ферма, живий інвентар, який перейшов від Людмилиньської школи присадибного господарства, велика садиба для саду і городу [7, с. 105].

Курс садівництва і городництва у Мринській Людмилинській жіночій семінарії містив практичні відомості стосовно влаштування саду і городу, ознайомлення із вирощуванням овочів, квітів, деяких польових рослин, догляд за плодовими деревами і ягідними кущами, боротьбу зі шкідниками саду і городу. Навчальний рік у жіночій семінарії розподілявся на теоретичний і практичний. Практичний починався з 1 квітня і продовжувався до 1 жовтня; а весь інший час, окрім канікул, проходили теоретичні заняття і ті із практичних, які можна і потрібно здійснювати протягом усього року, тобто молочна справа, кулінарія і т.і.

Стосовно організаційних форм навчання, які практикувалися у Мринській Людмилинській жіночій семінарії, то потрібно зазначити, що для теоретичних занять учениці розділялися на класи, а для проведення практичних занять ділилися на групи і проходили поступово всі галузі домоведення і присадибного господарства. Такий розподіл був зручний тим, що, крім штатних учениць, у жіночій семінарії навчалися ще й практикантки, тобто особи, які вже мали певну освіту, але хотіли освоїти ту чи іншу галузь господарства шляхом відвідування практичних занять, тому теоретичний курс був для них необов'язковим.

Допоміжним шляхом трудової підготовки вчителів в означений період були тимчасові курси, які влаштовувалися під час літніх канікул. Губернським земством практикувалися два варіанти проведення таких курсів: в містах самої губернії – на базі спеціалізованих навчальних закладів і поза її межами. У Чернігівській губернії, домінуючим напрямком господарства якої був аграрний, найбільшого поширення набув досвід направлення місцевих учителів на сільськогосподарські курси (Уманські, Харківські, Горецькі, Орловські, Троїцькі). Зміст трудової підготовки вчителів на регіональних курсах (Ніжинських, Бобровицьких, Борзнянських, Стародубських, Слобідських і т. і.) теж мав сільськогосподарське спрямування і передбачав ознайомлення слухачів із основами садівництва,

городництва, тваринництва, бджільництва й іншими напрямками сільського господарства.

Таким чином, протягом досліджуваного періоду у Чернігівській губернії була створена система підготовки вчителів до викладання трудового навчання (Глухівський учительський інститут; Суразька і Чернігівська чоловічі учительські семінарії; Мринська Людмилинська жіноча учительська семінарія).

Список літератури:

1. Отчеты о состоянии Глуховского учительского института и состоящего при нем городского училища за 1898 г. *ЦДДА України* (Центральний державний історичний архів України). Ф. 707. Оп. 226. Спр. 68. 892 арк.
2. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии Глуховского учительского института и состоящего при нем городского училища и учительских семинарий за 1901 год. Киев: Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1902. 20 с.
3. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии Глуховского учительского института и учительских семинарий за 1909 год. Киев: Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1910. 46 с.
4. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии Глуховского учительского института и учительских семинарий за 1911 год. Киев: Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1912. 61 с.
5. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии Глуховского учительского института и учительских семинарий за 1912 год. Киев: Лито-типография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1913. 58 с.
6. Учебные программы Мринской Людмилинской женской учительской семинарии. *ДАЧО* (Державний архів Чернігівської області). Ф. 1353. Оп.1. Спр. 46. 27 арк.
7. Коробка П.С. Людмилинская женская школа сельского домоводства и усадебного хозяйства. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1909. № 1. С. 104–109.